

Музичне виховання в приватних жіночих гімназіях Чернігівщини (початок ХХ ст.)

В статті зроблено аналіз стану музичного виховання в приватних жіночих гімназіях Чернігівської губернії на початку ХХ ст. Архівні дані багатьох приватних гімназій дозволили визначити вплив культурно-просвітницьких процесів, які відбувалися в регіоні, на розвиток музичного виховання в приватних гімназіях Чернігівщини в даний історичний період.

Ключові слова: *Чернігівщина, музичне виховання, гімназія, літературно-музичні вечори.*

Організація музично-естетичного виховання в сучасних інноваційних освітніх структурах – гімназіях, ліцеях – зумовлює необхідність вивчення досвіду регіонального музичного виховання в гімназійних закладах різного типу. Чернігівщина є унікальним історико-культурним регіоном з давніми традиціями гімназійної музичної освіти та виховання. Особливої активності процес музичного виховання учнівської молоді набув саме на початку ХХ ст., в період національно-культурного підйому в Україні.

Музично-педагогічний досвід ніжинських приватних жіночих гімназій П.І.Кушакевич, Г.Ф. Крестинської вже став надбанням національної музичної педагогіки. Проте, згідно отриманих нами архівних даних, великі музично-виховні здобутки мали також чернігівська гімназія Н.М.Заостровської, почепська гімназія М.В.Литвиненко тощо. Діяльність цих та багатьох інших закладів жіночої освіти середньої ланки Чернігівщини щодо музичного виховання учнів на сьогодні залишилась поза увагою науковців. Аналіз даного досвіду з метою виявлення позитивних напрямків впровадження його в умовах сучасного музичного виховання визначає **актуальність дослідження.**

Об'єкт дослідження: процес виховання молоді в навчальних закладах

Чернігівщини в ХХ ст.

Предмет дослідження: музичне виховання учениць приватних жіночих гімназій Чернігівщини на початку ХХ ст.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати особливості розвитку музичного виховання в гімназіях даного типу на Чернігівщині.
2. Висвітлити зміст і форми музичного виховання в приватних жіночих гімназіях на Чернігівщині на початку ХХ ст.
3. Визначити перспективи використання досвіду музичного виховання молоді в сучасній виховній практиці гімназійних закладів Чернігівщини.

Аналіз останніх публікацій:

В останні роки розвиток гімназійної освіти на Чернігівщині розглянуто в дисертаційних роботах: Т.Грищенко (зміст та організаційні форми музично-естетичного виховання в гімназіях різних типів), М.Маріо (використання православної духовної музики як засобу виховання учнів гімназій), О.Аніщенко, Т.Сухенко (розвиток закладів середньої жіночої освіти), С.Чуйко (організація навчально-виховного процесу в Ніжинському ліцеї).

Висвітленню окремих сторін історичного розвитку музичного та культурного життя регіону присвячені наукові дослідження О.Васюти, Л.Дорохіної, В.Малиневської, Л.Масол, О.Михайличенка, Г.Самойленка.

Виклад основного матеріалу. В 1908 році в Чернігівській губернії налічувалось 10 жіночих гімназій та 2 прогімназії, переважно приватного типу [10, 224]. Необхідність відкриття приватних гімназійних жіночих закладів з 70-х років ХІХ ст. була зумовлена:

- обмеженою кількістю жіночих державних гімназій.
- невдоволенням суспільства змістом і обсягом навчальних курсів в державних гімназіях.

Головною характеристикою діяльності приватних жіночих гімназій Чернігівщини можуть бути слова професора Ніжинського історико-філологічного інституту П.О.Заболотського "Середня жіноча освіта повинна

мати велике значення для здорового росту сім'ї, суспільства. Вона повинна стояти на високому рівні, так як жінка, в основному, вступає в життя з тим багажем, що винесла з середньої школи" [9, 2].

Найбільш яскраво процес музичного виховання в Чернігівській губернії простежується в діяльності відомих ніжинських жіночих гімназій – П.І.Кушакевич, Г.Ф. Крестинської. Великі здобутки в справі залучення учнівської молоді до музичного мистецтва, згідно архівних документів, мали також чернігівська гімназія Н.М.Заостровської, почепська гімназія М.В.Литвиненко. В документах ЦДІАК України, Ф.707, нами знайдено дані про діяльність приватних гімназій: мглинських – А. Янукевич та Ф. Байдановської, іченського приватного жіночого закладу Жукової, менської прогімназії Мерної, остерської – Є.Д.Іванової, гімназії Б.К.Римші в Ніжині. Слід зазначити, що кількість даних про музично-виховний процес в гімназіях невеликих містечок губернії дуже обмежена і не дозволяє робити узагальнюючі висновки.

На розвиток музичного виховання в приватних гімназіях регіону значний вплив мали традиції, сформовані в діяльності гімназій Чернігівщини, відкритих ще на початку ХІХ ст. – Чернігівської (1805 р.), Новгород-Сіверської (1804 р.) та Ніжинської гімназії Вищих наук князя Безбородька (1820 р.), а саме:

- Гуманістична спрямованість процесу;
- Використання різноманітних форм музичної діяльності;
- Культурно-просвітницьке спрямування музичного виховання.

Дані учбові заклади були музично-виховними осередками та духовно-освітніми центрами на теренах Лівобережної України впродовж десятиліть. В світлі сучасних концептуальних засад музичного виховання зазначимо, що дані гімназії формувались як паростки музично-просвітницької діяльності, становились джерелами формування духовності учнів.

Вплив традицій музично-естетичного виховання видатних гімназій Чернігівщини ХІХ ст. чітко визначився на початку ХХ ст. в залученні молоді до музичного життя міста, в якому діяла гімназія. Значною мірою становлення гімназійного музичного виховання визначало культурно-мистецьке середовище

Чернігівського регіону, яке на початку ХХ ст. знаходилося під впливом загальних прогресивних тенденцій національно-культурного відродження даного періоду – розвитку українського театру, музики. Вирішальний вплив в перші десятиліття ХХ ст. на залучення учнівської молоді до музичного мистецтва мали різні форми Братського хорового руху в губернії та активна концертна діяльність на Чернігівщині українських композиторів та культурних діячів (М. Лисенка, М.Заньковецької, трупи М. Садовського та ін.)

Метою діяльності жіночих гімназій було забезпечення загального гармонійного розвитку учениць, яке відбувалось завдяки різносторонньому впливу предметів, в які закладено найбільшу освітню силу – літератури, музики тощо.

Жіночі гімназії, як правило, мали 7 класів і восьмий, "педагогічний" клас. Порівняно з чоловічими гімназіями вони давали по всіх предметах значно менший об'єм знань. Програми були нижчими як за кількістю годин, так і за якістю поданих знань. Музично-естетичне виховання в жіночих гімназіях мало відмінності перш за все за змістом, що зумовлювалось професійно-педагогічною орієнтацією закладу. Введення 8-го, додаткового педагогічного класу, особливо в гімназіях приватної форми надавало можливість ускладнення музичних занять за більш широкою програмою. Через залучення до співу та інструментального виконавства вихованки гімназій могли розвинути свої природні музичні здібності, стати грамотними музикантами.

Обрання музичних дисциплін своєю майбутньою професією мало особливі перспективи для випускниць жіночих навчальних закладів Чернігівщини, оскільки положення з кадрами вчителів співу та музики в губернії на початок ХХ ст. було достатньо складним. За даними доповіді Директора народних училищ Чернігівської губернії, в приватній гімназії Н.Заостровської в 1917 році планувалось відкриття дворічного педагогічного класу. Окрім теоретичної підготовки з навчання співу в ньому була також передбачена обов'язкова "практика в проведенні співу (класного та з іграми) в веденні дидактичних вправ та ігор" [6, арк.144].

Стан музичного виховання в приватних гімназіях значною мірою визначався відношенням власника та педагогічної ради гімназії до ролі, яку мала відігравати музика в навчальному та виховному процесі закладу. В забезпеченні якості музично-естетичного виховання, зокрема щодо занять не обов'язковими предметами, велике значення мало матеріальне положення гімназії. Так, в гімназії М.В.Литвиненко в містечку Почепі, музика не входила до складу обов'язкових предметів, проте нею займалися всі вихованки. Відповідно до матеріальних можливостей гімназії, музика викладалась замість танців. Навчання розподілялось по групах: одні учениці займались співами, інші – "музикою", тобто грою на музичному інструменті." [7, арк.2].

Позаурочні заняття з музики проводились зазвичай за додаткові кошти. Наприклад, в чернігівській гімназії Н.М.Заостровської на прохання вчителя співу М.І. Дашкевич з метою покращання занять було збільшено оплату за річний додатковий урок співу в молодших класах до 40 крб., а в старших класах до 50 крб. На зібрані кошти було "придбано для уроків співу з ученицями тих класів, які знаходяться в будинку Блюма скрипку, футляр та смичок загальною вартістю 20 крб." [6, арк.17]. Для проведення музичних позашкільних заходів адміністрацією гімназії було куплено концертний рояль вартістю 550 крб. [5, арк. 39-39 зв.].

Однією з *особливостей* розвитку гімназійної освіти в головних містах Чернігівської губернії було те, що керівники цих закладів в переважній більшості добре розумілися в справі середньої освіти, залучали до викладання музичних дисциплін досвідчених вчителів, регентів. Слід зазначити, що в Чернігівській губернії не набула поширення практика запрошення до викладання музики вчителів-іноземців. Як правило, в жіночих приватних закладах викладачами працювали найбільш досвідчені місцеві музиканти-педагоги.

Так, в чернігівській гімназії Є.Д.Кузнецової спів з 1910р. викладали регент хору церкви св.Миколая в Чернігові М.Є.Ледовой та дипломований вчитель співу і регент М.І. Дашкевич. Завдяки їх зусиллям, спів читався в усіх класах гімназії в об'ємі 6-ти тижневих годин. Релігійним вихованням та участю

гімназисток в церковному хорі опікувався один з найдосвідченіших фахівців, законоучитель даного закладу, кавалер ордену Св.Анни III ступеню, нагороджений Св.Синодом за старанну 25-річну службу, депутат від духовенства в Чернігівському Губернському Земському зібранні священик Ф.І. Васютинський. Саме завдяки кропіткій роботі названих вчителів впродовж двох років, вже 7.04.1911р., на другому тижні Великого посту, в залі дворянського зібрання Чернігова ученицями гімназії було дано концерт з духовних пісень та молитов в II-х відділеннях. В репертуарі концерту звучали духовні твори в перекладенні Турчанінова, Чайковського, Архангельського, Бетховена та Коносова [13, арк.381].

Аналіз даної програми свідчить про високий рівень загальномузичної та вокально-хорової підготовки учениць Чернігівської гімназії Є.Д.Кузнецової. Факт виконання творів концертного стилю композиторів Петербурзької школи, культурно-просвітницьке спрямування концертної діяльності гімназійного хору в контексті регіонального хорового підйому в даний період дають змогу говорити про наступні *особливості* музично-виховного процесу та репертуарної політики даної гімназії:

1. Залучення учнівської молоді до так званого "братського хорового руху" (підйому церковно-співацької справи) на Чернігівщині, що позначилось створенням хорових колективів з репертуаром переважно православної духовної музики [8,102].
2. Збагачення хорового репертуару рухомими піснеспівами Всенощного бдіння, що розширювало репертуарні межі.
3. Музично-просвітницьке спрямування діяльності хорового колективу в контексті поширеної на той час в Україні тенденції відродження церковно-співацької культури.
4. Забезпечення навчального процесу гімназії музично грамотними, освіченими вчителями та регентами, які змогли не тільки організувати хоровий колектив, але й надати виконавське спрямування його діяльності.

В питанні кадрового забезпечення приватних жіночих гімназій слід також назвати ім'я Ф.Д.Проценка визначного музиканта-хормейстера, громадського діяча Чернігівщини. Він викладав "співи" в ніжинських гімназіях П.І.Кушакевич, Г.Ф. Крестинської. Федір Данилович був керівником об'єднаних учнівських хорів, постійно ініціював проведення камерно-інструментальних концертів в Ніжині та його окрузі. Ф.Д.Проценко згадує в мемуарах, що дані "вистави і концерти відвідували члени музичних товариств, їх родини, дрібні буржуа, студенти гімназій, (розрядка наша – С.М.). Гімназисти відвідували концерти за пільговими квитками" [11,16].

Основними формами музичного виконавства в приватних гімназіях були вокальне та інструментальне (особливо гра на фортепіано) – сольне та ансамблеве. В концертних програмах гімназій сольний спів сполучався з вокально-ансамблевим виконавством малих форм (в основному – дуетами). З аналізу репертуарних програм нами встановлено, що найбільш улюбленими вокальними дуетами були: "Слыхали ль вы" А.Рубінштейна, "Вечер тих и ясен" невідомого автора, "Камень тяжелый" О. Даргомижського тощо. З інструментальних творів учениці приватних гімназій виконували фортепіанні дуети: "На тройке" та "Песню без слов" П.Чайковського, "Dance movable" К.Сен-Санса тощо. Наведені твори свідчать про високу підготовку учениць гімназій; можливо вони займались музикою додатково (дані про це нами не встановлені) [4, арк.13].

Спів (або музика) в програмах багатьох приватних гімназій входили до складу основних предметів підготовчого та двох перших класів. За відсутності робочих програм з даної дисципліни, якість навчання співу ми можемо визначити з програм вокально-літературних ранків учениць молодших класів. Так, репертуар музичних ранків гімназії Н.М.Заостровської за 1915р. свідчить, що ученицями виконувались переважно хорові твори, такі як: "Мышка", "Мать и дети", "Над младенца колыбелью", "Кукушка", "Ворчунья мама". [6, арк.72, арк. 124]. Аналіз репертуару виступів учениць молодшої групи дозволяє зробити висновки:

1. Навчання співу та участь гімназисток в хорі проводилось з урахуванням

їх вікових та фізіологічних особливостей, коли формування голосового апарату виключає великі вокальні навантаження (в тому числі для сольних виступів).

2. Добір репертуару здійснювався за принципами доступності, цікавості

Репертуар виступів учениць старшої групи (V-VI кл.), був більш складним. Так, в програмі музично-літературного вечора Чернігівської жіночої гімназії до 100-річного ювілею О.С.Пушкіна зазначено наступні оперні номери: арія Далілі з опери Сен-Санса "Самсон і Даліла", дует Лізи і Поліни з "Пікової дами" П.Чайковського, аріозо з опери С.Тома "Міньона" тощо [1, арк.12].

Через ознайомлення з кращими зразками вокальної музики при навчанні співу відбувалось виховання художнього смаку, естетичних почуттів учениць. Велику увагу педагоги приватних гімназій приділяли розвитку музичних здібностей учениць, їх вокальних даних. Видатна українська актриса М.К.Заньковецька згадувала, що в дитинстві, під час навчання в чернігівському приватному закладі Осовської вчителі співу й танців "пан Прушинський та пані Прушинська обоє виділяли артистичні здібності дівчинки, і кожен з них хотів бачити її то видатною співачкою, то чудовою балериною" [12, 13].

Навчання співу проходило на зразках як світської, так і духовної православної музики. В зміст дисципліни входив елементарний церковний спів з вивченням основ теорії співу і музики. Учениці традиційно привчались до співу в місцевому церковному хорі [3, арк.11].

Про високий рівень навчання вихованок гімназій співу свідчить архівний матеріал гімназії П.І.Кушакевич: гімназистки не тільки виконували 3-і 4-голосні хорові твори, але й намагалися складати їх самі [2, арк.17].

В силу необов'язковості співів та музики як навчальних предметів основні форми та напрямки, що забезпечували зростання духовно багаті особистості визначились в позаурочній естетично-виховній роботі. Для заохочення, ознайомлення учениць з більшим колом музичних творів традиційно влаштовувались музичні вечори. Дані форми роботи були наслідком професіоналізації музичної освіти II-ї половини XIX ст. З метою особистісного

зростання та задля створення публічної оцінки успіхів вихованок приватних гімназій на такі вечори запрошувались їх батьки; зазвичай концерти проходили за участі численної міської публіки.

Аналізуючи архівні матеріали, перш за все, програми літературно-музичних вечорів у жіночих приватних гімназіях Чернігова, Ніжина, Почепа, можна визначити *особливості* добору репертуару:

- Музично-педагогічна професійність.
- Орієнтація на високохудожні музичні твори.
- Широта репертуарної палітри.
- Спрямованість на професіоналізацію різних видів музичної діяльності.

Літературно-музичні вечори, проведені в 1900-1916 роки в жіночих гімназіях та спільно зі студентами вищих навчальних закладів(Ніжинський ІФІ) губернії, були пріоритетними формами навчально-виховного процесу та основними елементами системотворення в музично-естетичному вихованні. Головними *особливостями* використання позаурочної форми музичного виховання в провідних жіночих гімназіях були:

- Домінування *музично-театралізованої сфери* як ефективної форми організації духовно багатого дозвілля гімназисток. Розвиток даної сфери на початку ХХ ст. завдяки комунікаційному характеру музичного мистецтва дозволив формувати масові та міжгімназійні форми поширення музичного виховання.
- Використання *літературно-музичних* вечорів з метою пропаганди мистецтва серед населення міста та благодійництва.

Таким чином, аналіз діяльності приватних жіночих гімназій Чернігівщини на початку ХХ ст. щодо музичного виховання учнів дозволив зробити висновки:

I. Особливостями розвитку регіонального музичного виховання в приватних гімназіях можна назвати:

- Забезпечення високого рівня та професійної спрямованості процесу музичного виховання завдяки залученню до музично-педагогічної діяльності в гімназіях фахівців високого рівня – хормейстерів та регентів.

- Чітка окресленість культурно-просвітницької орієнтації музичного виховання в поєднанні з загально регіональними музично-просвітницькими напрямками та прогресивними тенденціями українського національно-культурного відродження даного періоду – розвитком українського театру, музики; Братського хорового руху в Чернігівській губернії. Відповідно регіональних умов, культурно-просвітницька орієнтація гімназійної музичної освіти визначалась активними процесами культурно-мистецького життя на Чернігівщині в перші десятиліття ХХ ст.

II. Музичне виховання в приватних жіночих гімназіях, за відсутності єдиних вимог щодо його змісту, зумовлювало багатоваріативність підходів, стимулювало творчість досвідчених музичних педагогів гімназій Чернігівщини. Завдання музичного виховання були пов'язані з розвитком музичних здібностей та формуванням музично-естетичного смаку учениць. Велике значення мало залучення учениць гімназії до таких ефективних форм організації духовно багатого дозвілля, як літературно-музичні вечори, відвідання театральних вистав та концертних заходів тощо.

III. Використання досвіду музичного виховання молоді в сучасній виховній практиці гімназійних закладів Чернігівщини повинно спиратись на вікові регіональні традиції використання різноманітних форм музично-освітньої та просвітницької діяльності, таких як: хоровий спів, інструментальне музикування, літературно-музичні та позашкільні заходи. Використання даних форм сприяє формуванню художнього світогляду та музично-естетичного смаку учениць гімназій, їх професійно-педагогічній визначеності в майбутньому.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в Ніжині (ВДАЧО), ф.340. – оп.1 – од.зб.163.
2. ВДАЧО в Ніжині, ф. 1234. – оп.1 – од.зб.30. – арк.17
3. ВДАЧО в Ніжині, ф. 1235. – оп.1 – од.зб.29. – арк.4
4. ВДАЧО в Ніжині, ф. 1235. – оп.1 – од.зб.31.

5. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф.779. – оп.1 – од.зб.1.
6. ДАЧО, ф. 779. – оп.1 – од.зб.4.
7. ДАЧО, ф. 1038. – оп.1 – од.зб.1. – 19 арк.
8. Дорохина Л.А. Богослужбное пение в музыкальной культуре Черниговщины начала XX века. – дисс ... канд. искусствоведения : 17.00.01. – Нежин, 2002 – 188 с.
9. Заболотский П. К вопросу о реформе женских гимназий // Русская школа. – 1904. – №2. – С. 1-14.
10. Матвієнко С.І. Розвиток музично-педагогічних ідей в освітніх закладах України (до XX ст.) / С.І. Матвієнко // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2006. – №8. – С. 224–234.
11. Проценко Ф. Мистецькі спомини / Ф. Проценко. – Ніжин, 1993. – 46 с.
12. Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і Поліський край / Г.В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – 159 с.
13. ЦДІАК України. Ф.707, оп. 247, спр. 34. Дело управления Киевского учебного округа о частной женской гимназии Е.Д. Кузнецовой.

THE MUSICAL EDUCATION IN THE WOMAN'S PRIVATE GYMNASIUM SCHOOLS OF CHERNIGIV REGION (AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY).

In the article an analyses of the process of musical education in the woman's private gymnasium schools of Chernihiv Region at the beginning of the XX century was exercised. The archives many private schools could define the influence of cultural-enlightenment processes for development of this type gymnasiums in Chernihiv Region.

Key words: musical education, gymnasium school, literary-musical evening, Chernihivshina.

МУЗИКАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ЧАСТНЫХ ЖЕНСКИХ ГИМНАЗИЯХ ЧЕРНИГОВЩИНЫ (НАЧАЛО XX СТ.).

В статье проанализировано состояние музыкального воспитания в частных женских гимназиях Черниговской губернии в начале XX ст. Архивные данные многих частных гимназий позволили определить влияние культурно-просветительских процессов, происходящих в регионе, на развитие музыкального воспитания в гимназиях данного типа на Черниговщине.

Ключевые слова: музыкальное воспитание, гимназия, литературно-музыкальные вечера, Черниговщина.